

KUR'AN-I KERİM'DE SOSYAL GRUPLAR

Zülfikar Durmuş*

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm, sosyoloji ilmi açısından bahsedilen tabii ve idealist sosyal gruplardan bahsetmekte, fakat insanları idealist gruplara yöneltmektedir. Bu doğrultuda onlara rehberlik etmektedir.

Bu makalede, Kur'ân'da yer alan sosyal gruplardan; ümmet, millet, karn, ehil, kabile, aşiret ve ashâb gibi belli başlıcaları sosyolojinin tiplerine aktarılmaksızın veya onlarla mukayese edilmeksizin niceliksel olarak büyükten küçüğe doğru irdelenmektedir.

Kur'ân'ın toplumun kabilelere ve şubelere ayrılmasının "teârûf" için olduğunu özellikle vurgulaması, toplumun benzer yönleri ve taraflarının yanında farklı yönlerinin ve taraflarının da bulunduğunu göstermektedir. Değer unsuru olarak kabile veya bir kabileye mensubiyet değil, inanç ve takva esas alınmakta, kabile realitesi tanınmakla birlikte kavmiyet ve kabilecilik anlayışı reddedilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal grup, ümmet, millet, kabile, "teârûf".

ABSTRACT

The Holy Qur'an mentions both natural and idealistic social groups which are discussed in sociological view, but directs human being to idealistic groups. It guides them through this direction.

In this article, the social groups taking place in the Qur'an are investigated according to just their quantity, from bigger to smaller, not investigated by transferring (transmitting) to known sociological types like religious community (ümmet), nation, generation (karn), people (ehil), tribe (kabile), kindred (aşiret), companions (ashab), or by comparison with them.

The Qur'an especially emphasizes that the reason for distinction of societies into tribes and branches is to get acquainted with each other and underlines the fact that there are not only common and similar aspects and sides but also different sides. Accepting a tribe or an attribution as worth element (component) is rejected and belief and thought of responsibility to Allah are accepted as degree of worthyness. Nonetheless, tribe is acknowledged as a reality.

Keywords: social group, religious community, nation, tribe, acquainted with.

GİRİŞ

İnsanın bir anne babadan yaratıldığını, daha sonra şubelere ve kabilelere ayrıldığını açıklayan Kur'ân, insanın pek çok kimliğe sahip olduğunu çeşitli vesilelerle ifade etmektedir. İnsan, sosyo-kültürel, sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve etnik sebeplerle bazı değerleri veya insana ait bazı kimlikleri öncelemek suretiyle kendini tanımlama ve diğer varlıklardan farklılığını ortaya koyma ihtiyacını hissetmektedir.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zdurmus@inonu.edu.tr

Kur'ân bu realiteyi kabul etmekle birlikte, her konuda olduğu gibi, bu konularda da düzenleyici ilkeler getirmiştir.

Kur'ân'da etnik olgunun tescil edildiği en açık âyet “*Ey insanlar! Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi milletler ve kabileler haline koyduk...*” meâlindeki âyettir. Bunun yanında Kur'ân'da *kavm*, *ümme*, *a'cemî*, *a'rab* vb. kelimelerin yer aldığı görülmektedir. ‘Asabiyet’ ile ilgili bu âyetlerde kabile, aşiret, boy ve aile gibi sosyal yapıların ifade edildiği “sosyal gruplar” kastedilmektedir. Bu âyetlerde, kan bağı ilişkileri, kabileler arası anlaşmalar, velayet asabiyeti gibi konular ele alınmakta, fakat kabilecilik anlayışından uzaklaşarak “inanç kardeşliği”nde birleşmesi ve her konuda olduğu gibi sosyal ilişkilerde de “adalet” ilkesinin uygulanması istenmektedir. Değer unsuru olarak kabile veya bir kabileye mensubiyet değil, inanç ve takva esas alınmakta, kabile realitesi tanınmakla birlikte kavmiyet ve kabilecilik anlayışı reddedilmektedir.

Kur'ân'ın toplumun kabilelere ve şubelere ayrılmasının “teârûf” için olduğunu özellikle vurgulaması, toplumun benzer yönleri ve taraflarının yanında farklı yönlerinin ve taraflarının da bulunduğunu göstermektedir.

İnsan, yapısı itibariyle toplum içinde yaşayan sosyal bir varlıktır. Bu bakımdan, insanlık tarihinin ne kadar eski devirlerine inilirse inilsin, yeryüzünün her yerinde insanın daima bir takım gruplar veya topluluklar halinde yaşadığı görülmektedir. İnsanın, yaşamını sürdürmesi, başkalarının varlık koşuluna bağlıdır. O tek başına yaşayamaz. Çünkü kendi kendine yeterli değildir. İçinde bulunduğu hayat koşulları, onu toplu yaşamaya zorlamaktadır.

Grup sözcüğü, XVIII. yüzyıldan itibaren sosyal bir anlam kazanmış ve daha sonra da hemen bütün dillerde kullanılmaya başlanmıştır. İnsanlar daima bir takım grupların içinde yaşarlar ve devamlı surette yeni gruplar oluşturmak eğilimindedirler. Zaten, sosyal hayatta bizzat toplum büyük bir sosyal gruptur ve onun içerisinde başka bir çok alt-gruplar yer almaktadır. Bu bakımdan, küçük grupların büyük grupların içinde vücut bulacak şekilde var olmaları keyfiyeti de, sosyal gruplarla ilgili bir başka önemli özelliktir. Aile, klan, kabile, köy, şehir, millet, dernek ... gibi topluluklar sosyal grubun

bazı örnekleridir. Sosyal gruplar, insanların bir araya toplanmaları sonucu ortaya çıkan topluluklardır. Ancak, insanların her çeşit birleşmeleri sosyal grubu meydana getirmez.¹

Bir sosyal grubun oluşabilmesi, her şeyden önce birden fazla insanın bir arada bulunması ile mümkündür. Ayrıca bu sosyal grubun öteki insanlardan ayrı, başlı başına bir birlik meydana getirmesi için, bir varlık kazanması ve topluluk içerisinde her üyeye düşen bir rolün ve bir statünün varolduğu yapısal bir sistemin oluşması gerekmektedir.

Fichte'ye göre sosyal grup; *“Ortak amaçların izlenmesi hususunda, sosyal normlara, yararlarla ve değerlere uygun olarak, karşılıklı rolleri yerine getiren kişilerden oluşmuş bir yapıya sahip ve benzerlerinden ayrılıp bütünleşebilen topluluk”*tur.²

Sosyal grup deyince geniş manada küçük-büyük her türlü birleşme anlaşıldığı gibi, aynı zamanda sabit olmayan, devamlı değişen ve hareket halinde olan insan toplulukları da akla gelir. Sosyoloji ilmi açısından tabii ve idealist olmak üzere iki tip sosyal gruptan bahsedilmektedir.³ Tabii gruplar: Klan, kabile, millet vs... Bu gruplarda içgüdüler, hisler, zihni faaliyetten daha ağır basar. İdealist gruplar ise, siyasî ve ideolojik teşkilatlanmalar ve büyük-küçük dini gruplar olup, bunlarda zihni faktör ön plandadır. Bu grupları kesin çizgilerle birbirinden ayırmak hemen hemen imkansızdır.

Kur'ân-ı Kerîm, her iki toplum biçimine de yer vermiş, ikisinden de bahsetmiş, fakat insanları idealist gruplara yöneltmiştir. Bu doğrultuda onlara rehberlik etmiştir. Bu sebeple biz de Kur'ân'da yer alan sosyal grupların belli başlıcalarını sosyolojinin tiplerine aktarmaksızın veya onlarla mukayese etmeksizin niceliksel olarak büyükten küçüğe doğru irdelemeye çalışacağız.

A. ÜMMET:

Kur'ân'da tekil ve çoğul (ümme) olmak üzere 60'dan fazla yerde⁴ geçen ümmet kelimesi, kök olarak ümm'den türemiştir. Topluluk, halk, bir amaç etrafında toplanan

¹ Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Ankara 1982, s. 189; Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul 2000, s. 236-237.

² Dönmezer, s. 187; Günay, s. 236.

³ Günay, s. 238 vd.; Yümnî Sezen, *İslâm Sosyolojisine Giriş*, İstanbul 1994, s. 89.

⁴ Abdülbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1984, s. 807.

grup veya bir dinin mensupları gibi anlamlara gelen bir sözcüktür.⁵ Bir peygambere inanıp, onun getirdiği dine bağlanan topluluğa da, o peygamberin ümmeti denmektedir. Hz. Musa'nın, Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'in ümmeti veya İslam ümmeti gibi.

Filologlar, topluluk olan ümmet sözcüğünü birbirine yakın anlamlarda açıklamışlardır. Buna göre ümmet, bir şeye mensup olan, bağlanan, bir şeyle ilgili olan veya bir din, zaman, mekan gibi her hangi bir sebeple bir araya gelen her topluluktur.⁶ Bu bir araya gelme; kuşlarda, böceklerde ve benzeri diğer canlılarda olduğu gibi yaratılışları gereği ya da ihtiyarî olur.⁷

Verilen bu anlamlara göre ümmet; “bir önder”⁸ ya da “belli bir maksat etrafında bir araya gelen topluluk”tur.⁹ Burada kastedilen maksat, bir din, yaşam tarzı, belli bir mekan veya zaman dilimi vs. olabilir.¹⁰ Ümmet sözcüğünün içeriğine hakim olan bu iki özelliğe dayanan ayırımı tefsirlerde de rastlanmaktadır.¹¹ Örneğin Elmalılı, bu kelimenin “imam” kökünden türetilmiş çoğul bir isim olduğunu, dolayısıyla da ümmetin terim anlamının bir amaç için bir lider etrafında toplanmış insanlar birliği olduğunu söyler.¹²

Bu tanımın yanında, sözlüklerde üzerinde birleşilen bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Ümmet kelimesi ayrıca, elçi gönderilen cemaat, insanın boyu, yol, din, kıyamet, cins, hak üzere olan, diğer dinlere muhalif olan, zaman, anne, yüz, taat, alim, bir amaç etrafında toplanan grup veya bir dinin mensupları, belli bir zaman diliminde yaşayan insan topluluğu, her canlı nesil, hayrı toplayan kişi, önder, benzeri olmayan kişi, millet anlamlarına gelmektedir.¹³

⁵ Çetin, M. Nihad, “Ümmet”, *İA*, XIII, 103.

⁶ İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 27; İbn Faris, Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğâ*, Beyrut 1991, I, 27.

⁷ İsfahânî, s. 27.

⁸ Burada önder konumunda olan kişinin kendisi ümmet olmayıp etrafında toplanmaya vesile olduğu için bu isim verilmiştir. Bkz: İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, baskı yeri ve tarihi yok, s. 445.

⁹ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, tsz., XII, 27; Zebidî, Muhammed Murtaza, *Tâcü'l-Arûs*, Beyrut 1966, XVI, 26.

¹⁰ İsfahânî, s. 27.

¹¹ Beyzâvî, Kâdî Nâsirüddin Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, Beyrut 1988, I, 84; Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1994, I, 391; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethü'l-Kadir*, Beyrut 1998, I, 213.

¹² Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1982, I, 508.

¹³ İbn Manzûr, XII, 26-28; Zebidî, XVI, 26-35; Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, Mısır 1956, V, 1863.

Kur'ân'da gerek inanmış gerekse inanmamış olsun, kendilerine peygamber gönderilen her topluluk, ümmet olarak adlandırıldığı gibi,¹⁴ yaşam tarzları, örf ve adetleri, lisanları vb. özellikleriyle ayrı ayrı gruplar oluşturup, birlikte yaşayan küçük veya büyük topluluklara da ümmet denmektedir.¹⁵

Kur'ân'da bu terim, biraz daha belli bir saha ve özel bir isimlendirme ile, yukarıdaki sözlük anlamlarının bazılarına uygun şekilde kullanılmakta¹⁶, sayısal olarak az (grup)¹⁷ veya çok (toplum)¹⁸ insanların oluşturduğu topluluklar ile, cinler¹⁹ ve değişik türden hayvanlar²⁰ için kullanılmaktadır. Buradan anlaşıldığına göre ümmet, “bazı ortak vasıflara veya özelliklere sahip bir canlı varlıklar topluluğu”nu göstermektedir.²¹

Kur'ân sıyaki içinde özel bir kullanıma sahip olan ümmet kavramının şu önermeler içinde verildiğini tespit etmekteyiz: Cinlerin²² ve hayvanların²³ ümmet olması, ümmetin zaman boyutu,²⁴ İbrahim'in tek başına ümmet olması,²⁵ insanların bir zamanlar tek ümmet olması veya Allah'ın kendi isteği ile bütün insanları tek bir ümmet yapmadığı.²⁶

Bu konuda önemli bir tartışma, “insanların tek bir ümmet” olduğunu ifade eden âyetlerde söz konusudur. Kur'ân'da insanların tek bir ümmet oluşları şu üç bağlamda kullanılmıştır:²⁷

¹⁴ 6. En'am 42; 10. Yunus 47; 13. Ra'd 30; 16. Nahl 63; 35. Fâtır 24.

¹⁵ 16. Nahl 92.

¹⁶ Örnekler için bkz: İbn Kuteybe, s. 445-446; Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Muhammed, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut 1955, III, 48; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, IV, 139, 408; İsfahânî, s. 27; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa el-Hüseynî, *el-Kulliyât*, Beyrut 1993, s. 176; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996, IX, 9, XVI, 74; Firûzabâdî, Mecdüddin Muhammed b. Ya'kub, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut tsz., II, 79; Maverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyun*, Beyrut, tsz., IV, 245.

¹⁷ 2. Bakara 128, 134, 141, 143; 3. Âl-i İmrân 110; 4. Nisâ 41; 6. En'am 42, 108; 7. A'râf 34, 181; 10. Yûnus 47, 49; 11. Hûd 48; 13. Ra'd 30; 15. Hicr 5; 16. Nahl 36, 63, 84, 89; 22. Hacc 34, 67; Mü'minûn, 43; 27. Neml 83; 28. Kasas, 75; 29. Ankebût 18; 35. Fâtır 24, 42; Mü'min, 5; Zuhruf, 22, 23; 45. Câsiye 28; 46. Ahkâf 18.

¹⁸ 3. Âl-i İmrân 104, 113; 5. Mâide 66; 7. A'râf 159, 160, 164, 168; 11. Hûd 48; 16. Nahl 92; 28. Kasas, 23.

¹⁹ 7. A'râf 38; 41. Fussilet 25.

²⁰ 6. En'am 38.

²¹ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, I, 231-232.

²² 7. A'râf 38; 41. Fussilet 25.

²³ 6. En'am 38.

²⁴ 11. Hûd 8; 12. Yusuf 45.

²⁵ 16. Nahl 120.

²⁶ 5. Maide 48; 11. Hud 118; 16. Nahl 93.

²⁷ Çalışkan, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'de Din Kavramı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1998, s. 100-101.

a) İnsanların yeryüzüne gönderilişlerinde tek bir ümmet olmaları.²⁸

Bu bağlamdaki âyetlerde dinin kaynağı ve başlangıcına vurgu yapılmaktadır.

b) Peygamberlerin veya getirdikleri mesajların tek bir ümmet olması.²⁹ Bu bağlamdaki âyetler tüm peygamberlerin aynı temel gerçeklerle gönderildiklerine, aynı esasları tebliğ ettiklerine işaret etmektedir.³⁰

c) Allah'ın insanları tek bir ümmet yapmak istememesi.³¹ Bu durum ise dinde özgür seçimin esas olduğunu bildirmektedir.

Ümmet teriminin geçtiği âyetlerde en çok kullanılan “*Her ümmetin bir süresi vardır*” ifadesi sosyolojik bir durumu anlatmaktadır. Tarihî ve sosyolojik verilere göre, bir medeniyetin oluşması uzun bir zaman alır. Oluşan bu medeniyet kısa veya uzun bir süre varlığını koruduktan sonra bozulmaya başlar. Böylece hiçbir medeniyet ilk olduğu biçimiyle mevcudiyetini devam ettirememiştir. Mutlaka bir yeniliğe ve değişime ihtiyaç duymakta, bazen de yok olup tarih sahnesinden silinmektedir. Değişme olgusu insanın doğasının bir gereğidir. Tarih boyunca peygamberlerin devamlı yeni bir programla gönderilmeleri bunun bir göstergesidir.³² Yüce Allah bu değişme olgusunu Kur’ân’da “...*Bir toplum kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez...*”³³ âyetiyle dile getirmektedir. Âyette, Allah bir millete başkalarına nazaran bazı üstünlükler ve bazı nimetler verdiğinde; o millet şımarır, iyi ahlak ve meziyetleri değiştirir de o nimete liyâkatını kaybederse, Allah verdiği nimeti onların elinden alır. Millet kendi üstün meziyetlerini bozmadığı müddetçe Allah nimeti onların elinden almaz. Bu durum Allah’ın sosyal kanunlarındanır.³⁴

İşte “*Her ümmetin bir süresi vardır*” ibaresi ümmetin fertlerinin ölmesini ifade edebileceği gibi, sosyolojik bir çürümeyi de ifade edebilir. Organizmacı anlayışın tarihî alanda sistemli bir temsilcisi olan İbn Haldun’a (ö. 808/1406) göre, milletlerin/medeniyetlerin ömrü, insanların ömrüne benzer; doğar, gelişir, yaşlanır ve

²⁸ 2. Bakara 213; 10. Yûnus 19.

²⁹ 21. Enbiyâ 92; 23. Mü’minûn 52.

³⁰ Esed, II, 696.

³¹ 5. Mâide 48; 11. Hûd 118; 16. Nahl 93; 42. Şûrâ 8; 43. Zuhruf 33.

³² 6. En’âm 42.

³³ 13. Ra’d 11.

³⁴ Bkz: Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, IV, 461.

nihâyet vakti gelince tarih sahnesinden silinir gider.³⁵ Buradaki yok olmanın Kur'ân açısından organizmacı³⁶ anlayışın aksine, insanın yeryüzündeki iyi ve kötü eylemlerinin nispetine göre olacağını belirtmek isteriz.³⁷ Daha açık ifade etmek gerekirse, medeniyet için determine edilmiş ve mutlaka yok olacak diye bir kural yoktur.³⁸ Yok oluş içten bozulmanın başlamasıyla gerçekleşir.³⁹ Toplumsal hayatın böyle sonuçlanmasının tek aktörü insanın kendisidir.⁴⁰ Halini düzeltmiş ve zulme karışmamışsa inkarcı bir medeniyetin bile mutlak surette yok olup gideceğine ilişkin bir kural yoktur.⁴¹

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, âyetlerin vermek istediği mesaj, her bir topluma verilmiş olan imkanların bir ahlâkî sınırının bulunduğuudur. Bu sınır, iyi erdemlerle kötü eylemlerin oranına göre belirlenir. Kötü işler bireyden topluma doğru yükseliş gösterir ve toplum da bunu benimserse, o takdirde o günahkar topluluğa artık hiçbir aman verilmez. Kısaca, toplumların yaşama süresi veya yok olma zamanı ahlâkî-toplumsal yasalara bağlıdır.

Tefsirlere baktığımızda ümmet kavramının; “bir peygambere tabii olanlar”, “bir peygambere nispet edilen kavim”, “bir din veya herhangi bir gidişat etrafında toplanan insanlar”,⁴² “tek bir gayede toplanan insanlar”⁴³ gibi birbirine çok yakın tanımlarının yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu tanımlardan iki tür ümmet anlayışı belirlemektedir: Birincisi; peygamber merkezli ümmet anlayışıdır. Buna göre; ister inansın ister inanmasın peygamberin muhatabı olan ya da ona inanan insanlar topluluğudur.

³⁵ Bkz: İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Haz: Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, I, 505-508.

³⁶ Organizmacı anlayış, sosyal olayların yorumlanmasında biyolojik esasların geçerli olduğu görüşüdür. Bu anlayış Platon'a kadar dayandırılmaktadır. Bkz: Popper, Karl R., *Açık Toplum ve Düşmanları*, (çev: Mete Tunçay), Ankara 1967.

³⁷ Organizmacı anlayış ile Kur'ân anlayışının mukayesesi için bkz: Özsoy, Ömer, *Sünnetullah*, Ankara 1994, s. 84-87; Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'ân ve Medeniyet*, İstanbul 1996, s. 189 vd.

³⁸ Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (çev: Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul 1991, II, 30; Pazarbaşı, s. 194 vd.

³⁹ 13. Ra'd 11.

⁴⁰ 10. Yûnus 14.

⁴¹ Karş: Fazlur Rahmân, *Ana Konularıyla Kur'ân*, (çev: Alpaslan Açıkgenç), Ankara 1987, s. 131-133; Sıddikî, Mazharuddin, *Kur'ân'da Tarih Kavramı*, (çev: S. Kalkan), İstanbul 1982, s. 33; Özsoy, s. 45; Pazarbaşı, s. 194 vd; Okumuş, Ejder, *Kur'ân'da Toplumsal Çöküş*, İstanbul 1995, s. 87-94, 196-197.

⁴² Bkz: Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut 1992, VII, 8; Begavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1995, I, 151-152.

⁴³ Zeccâc, I, 283; Alûsî, I, 391; Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Mısır 1373, XI, 26.

İkincisi ise, gaye merkezli ümmet anlayışıdır. Ümmet kavramını daha kapsamlı tanımlayan bu anlayışa göre ümmet; belli bir maksat etrafında bir araya gelen insanlar topluluğudur. Bu tanımlama Kur'ân'ın kullanımına daha uygundur. Aynı zamanda bu tanım birinci, yani, peygamber merkezli tanımlamayı da içermektedir.

Bütün bu açıklamalardan, ümmet kavramının temel iki ögesinin *insanlar* ve *onları bir araya getiren şey*'in olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle ümmet kavramı, sadece bir araya gelmiş herhangi bir kalabalığı değil, *belli bir maksat için bir araya gelmiş insanları* anlatır. Bu durumda ümmet, Kur'ân'daki diğer sosyal gruplardan farklı bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu kavram, niteliksiz, alelade bir toplumsal oluşumu ifade etmez. Bu noktada insan toplulukları için Kur'ân'da kullanılan sözcükler ile ümmeti birbirinden ayırmak gerekir. Sadece ırkî bir topluluğu anlatan *kavim*, *kabile*, *şa'b* ve daha küçük sosyal ve siyasî grupları anlatan *hizb*, *şia*, *fırka*, *ferik* vb. sözcükler daha yalın ve özel anlama sahiptirler.⁴⁴ Ancak aynı şeyi sosyal bir grup olan ümmet terimi için söylemek zordur. O, sadece bir araya gelmiş herhangi bir yığını değil, belli amaç ve gayeyi gözeterek bir araya gelmiş insanları ifade eder. Bu durumda ümmet kavramı diğerlerinden daha kapsamlıdır. Buna göre, bu terim alelade ve niteliksiz bir toplumsal oluşumu anlatmaz.

Medenî surelerden olan Bakara 143 ve Âl-i İmrân 104 ve 110. âyetlerde geçen ümmet kavramı, Medine'de yeniden inşa edilmiş ve yapısal durumunu ikmal etmiş bir toplumu tanımlamakta ve rasgele bir topluluk olmaktan ziyade, nasıl bir toplum sorusuna cevap niteliği taşımaktadır. Halbuki bu cevap, Mekki âyetlerde bu kadar açık bir şekilde ifade edilmemiştir. Bu âyetlere göre, bu ümmeti diğerlerinden ayıran iki nitelik vardır: “*En hayırlı ümmet*” ve “*itidalli ve dengeli ümmet*”. Bu âyetlerdeki “ümmet” sözcükleri Yahudi ve Hıristiyanlar'ın yanlışlıkları kınandıktan sonra zikredilmektedir. Ehl-i kitabın eleştirilen davranışlarından uzak durulması ve onların düştüğü hatalara düşülmemesi hususunda uyarı da yapılmaktadır. Bu iki özellik erdemli bir toplumun olgunlaşmasını yeterince açıklamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm ümmetine evrensel düzeyde bazı nitelikler ilham eder. Bu niteliklerin en önemlilerinden biri de iyi olanı emredip, kötü olanı engellemektir. Bu

⁴⁴ Bu sözcüklerin ümmet ile ilişkisi için bkz: Fazlur Rahmân, s. 259, 301-303; Faruki, İsmail R. *Tevhid*, (çev: Dilaver Yardım), İstanbul 1987, s. 124-147; Watt, Montgomery, *İslâm Nedir?*, (çev: Elif Rıza), İstanbul 1993, s. 91-92, 95-96.

hususu en açık ifade eden âyetlerden biri şöyledir: “Siz, uygun olanı emreden, kötülüğü yasaklayan ve Allah’a inanan , insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz...”⁴⁵

Bu âyette Müslümanlara, diğer insanlara önderlik yapma görevinin verildiği hatırlatılmaktadır. Müslümanlar, liderlik için gerekli olan niteliklere sahip olduklarından bu göreve layık görülmüşlerdir. Bunlar; iyiliği emretmek, kötülükten alıkoymak, Allah’tan başka ilah olmadığına inanmak ve bu inancın ifade ettiği gereklilikleri pratikte uygulayarak göstermektir. O halde Müslümanlar, kendilerine emanet edilen görevin sorumluluğunun bilincine varmalı ve kendilerinden öncekilerin düştükleri hatalara düşmemelidirler.⁴⁶

Kur’ân’ın yüklediği bu niteliklerden biri de *orta* yani *dengeli ve ölçülü bir toplum* olmaktadır. “İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Rasûl’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık...”⁴⁷ Âyetteki ümmet kelimesi, “bir dine mensup olanlar” anlamındadır. Âyetin odak kelimelerinden olan “*orta bir toplum*” (=ümmeden vasaten) ifadesi, “aşırılıklar karşısında adil bir denge gözeten, hem zevk ve safahatı hem de mübalağalı bir zühdü reddederek insanın tabiatını ve imkanlarını değerlendirmede gerçekçi ve makul davranan bir topluluk”⁴⁸ demektir. Bunun yanı sıra belirli sınırları aşmayan, orta yolu izleyen, diğer topluluklara adil davranan ve diğer toplumlarla olan ilişkilerini hak ve adalete dayandıran doğru bir toplum anlamında da kullanılmaktadır.⁴⁹

Kur’ân’da ümmet kelimesinin geçtiği ayetlerde, toplumların çöküş nedenlerini gösteren önemli mesajları da bulmaktayız: “Hiçbir ümmet, kendi süresini ne çabuklaştırabilir ve ne de geciktirebilir. Sonra birbiri peşinden elçilerimizi gönderdik. Her ümmete peygamberi geldikçe onu yalanladılar. Onları birbiri peşinden yok edip, hepsini birer efsane yaptık”.⁵⁰

⁴⁵ 3. Âl-i İmrân 110. Ayrıca bkz: 2. Bakara 143; 3. Âl-i İmrân 104; 22. Hacc, 41.

⁴⁶ Mevdûdî, I, 285; Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur’ân*, (çev: M. Emin Saraç ve diğerleri), İstanbul tsz., II, 390-91.

⁴⁷ 2. Bakara 143.

⁴⁸ Esed, I, 40.

⁴⁹ Mevdûdî, I, 123.

⁵⁰ 23. Mü’minun 43-44.

Tarihte geçmiş toplumların helak oluş nedenleri araştırıldığında, bunun gerisinde inkar, ahlaksızlık, azgınlık, zulüm ve adaletsizliğin olduğu görülecektir. Kur'ân'da bu menfi davranış ve tutumları sergileyen toplulukların, dünyada sadece tarih sahnesinden silinmekle kalmayacakları, üstelik âhirette de onlardan böyle davranmalarının hesabının sorulacağı ve karşılığının verileceği⁵¹ ve o gün, kendilerine birer uyarıcı olarak gönderilen peygamberlerin de şahit gösterileceği belirtilmektedir.⁵²

Sonuç olarak, ümmet kavramı, İslâm toplumunu tanımlayan en kapsamlı kavramlardan birisi olagelmıştır. Tarihî gelişimi içinde idarî ve hatta sosyal farklılıkların gerisinde köklü ortak bir ümmet olgusu, yani “aidiyet duygusu” varlığını sürdürmüştür. Müslümanların en geniş ve kapsamlı sosyal birliğinin adı olmuştur. Ümmet, belli sosyolojik grupların üstünde bir hedefi gerçekleştirmiştir. Hangi bağlamda kullanılırsa kullanılsın ümmet sözcüğünün temel iki unsuru, *insanlar* ve *onları bir araya toplayan şeydir*. Bu kavram, belli bir gayeyi hedefleyerek bir araya toplanmış insanları ifade etmektedir.

Kısaca, Kur'ân, bütün müntesiplerini manevi çatı altında birleştirmekte, dil ve kan birliği esasına dayalı eski cemiyet yapısını yıkararak, onun yerine, *inanç birliği* üzerine kurulu bir toplum meydana getirmektedir. Kur'ânî adı “ümmet” olan bu yeni toplumun devleti de hicretle birlikte Medine’de inşa edilmiştir.⁵³

Tarihî gelişimi içinde İslam toplumuna “İslam Ümmeti”, ya da tebliğcisi olan Hz. Peygamber’e nispetle “Ümmet-i Muhammed”, ya da “Muhammed Ümmeti” denilmiştir. Bunun anlamı, İslam’a inanmış ve kendini bu camiaya ait sayan insanların oluşturduğu dini-sosyal birlik demektir.

B. MİLLET:

Kan ve komşuluk bağlarının yanı sıra ortak bir tarih ve geleneklere sahip bulunan bir başka sosyal grup da millettir. Aslında milletler her şeyden önce akrabalık, gelenek, dil, kültür ve din birlikleridirler. Nitekim milletlerin kendilerine mahsus dini

⁵¹ 7. A'raf 38; 45. Casiye 27-28.

⁵² 16. Nahl 84; 28. Kasas 75.

⁵³ 2. Bakara 143; 21. Enbiyâ 92; 23. Mü'minûn 52; İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev: Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 72-75.

formlara sahip oldukları bilinmektedir. Daha doğrusu millet tabî ve organik cemaat bağlarının dini bağlarla güçlendirildiği sosyal bir ünedir.⁵⁴

Me-le-le kökünden gelen millet sözcüğü Arapça bir isim olarak “gidilen yol”⁵⁵, “yol ve gidişat” (tarikât ve sünnet)⁵⁶ anlamında kullanılmaktadır. Buradan hareketle insanın yaşam biçimine mecazî anlamda millet, bu arada din de aynı konumda olduğu için ona da millet denilmiştir.⁵⁷ Takip edilen bu yol, hak yol olduğu gibi, batıl yol da olabilir.⁵⁸

Bundan başka milletin, millet kavramıyla aynı kökten gelen ve “söyleyip yazdırmak ve ezbere yazdırmak” mânâsı da olan “imlâl” mastarıyla ilgili bir isim olduğunu savunanlar da vardır.⁵⁹ Kur’ân, ticarî akitlerin tanzimi sırasında şahitlerin tutulmasıyla ilgili hükmü açıklarken, adalet sıfatına haiz bir yazıcının sözleşme şartlarını ve borçlu olanın yazdırmasını “imlâl” kelimesiyle ifade etmektedir.⁶⁰ Fakat birinci anlamın daha tutarlı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü, bu sözcüğün temel anlamı olan “gidilen yol”, toplulukların milletçe gittikleri yolu, yaşam tarzlarını, paylaştıkları örf ve adetlerini, kutsallarını vb. ifade etmektedir.

Millet sözcüğü Kur’ân’da 15 yerde kullanılmıştır. Birer defa el-milletü’l-âhire,⁶¹ millete kavmin⁶² ve milletikum,⁶³ ikişer kez milletüna,⁶⁴ milletühüm,⁶⁵ sekiz defa da milleti İbrahim⁶⁶ deyimini geçmektedir. “Millet-i İbrahim” dışındaki tamlamaların hepsi beşerî oluşumları ifade etmekte olup Mekke döneminde inmiştir.

Beşerî oluşumların en iyi örneğini başta Bakara 120 ve Yusuf 37. âyetlerinde görmekteyiz. Bakara 120. âyette Yahudi ve Hıristiyanlar’ın “hevaları” millet kelimesiyle karşılanmıştır: “(Ey Muhammed!) Yahudiler ve Hıristiyanlar, onların

⁵⁴ Bkz: Günay, s. 249.

⁵⁵ Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belağâ*, Beyrut 1979, s. 604.

⁵⁶ Zeccâc, I, 202; İbn Manzûr, XI, 631; Zebidî, XV, 700; Ebü'l-Bekâ, s. 443.

⁵⁷ Zemahşerî, s. 604.

⁵⁸ Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafü Istulâhâti'l-Fünûn*, Lübnan 1996, II, 1639; Alûsî, I, 369.

⁵⁹ Isfahânî, s. 717; Tehânevî, II, 1639; Maverdî, I, 194; Elmalılı, I, 483; Ünal, Ali *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, İstanbul 1990, s. 130.

⁶⁰ 2. Bakara 282.

⁶¹ 38. Sâd 7.

⁶² 12. Yûsuf 37.

⁶³ 7. A’raf 89.

⁶⁴ 7. A’raf 88; 14. İbrâhim 13.

⁶⁵ 2. Bakara 120; 18. Kehf 20.

⁶⁶ 2. Bakara 130, 135; 3. Âl-i İmrân 95; 4. Nisâ 125; 6. En’âm 161; 12. Yûsuf 38; 16. Nahl 123; 22. Hacc 78.

hevalarına uymadığın sürece, senden hoşnut olmayacaklardır. ‘Dosdoğru yol sadece Allah’ın yoludur’ de. Sana gelen ilimden sonra eğer onların hevalarına uyarsan, Allah’a karşı ne bir himayecin, ne de bir yardımcın olur”. Âyette kastedilen, Yahudi ve Hıristiyanların nefsânî arzu, ihtiras ve bencillikleridir. Âyette Yahudi ve Hıristiyanların “din” adı altında tâbî oldukları hevâ ve hevesleri peşinden gitmenin ve onları taklit etmenin getireceği büyük tehlikeler gösterilmiştir.

Buna göre millet, insanların kendilerince doğru kabul ettikleri ve yaşam biçimi haline getirdikleri yoldur. Takip ettikleri bu yaşam yoluna millet isminin verilmesi uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Bazı müfessirler bu vb. âyetlerdeki “millet” kavramını yol ve gidişat temelinde ele alarak din ile yorumlamışlardır.⁶⁷ Oysaki, yukarıda da ifade edildiği gibi, dinin, yalnızca Allah’a izafe edilebileceği gerçeğinden hareketle hele hele “mutlak din” anlamının verilmesinin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Binaenaleyh buralardaki millet kavramları, aslında ilâhî olsa da insanlar tarafından yaşam biçimi haline getirilmiş ilke ve kurallar bütünüdür ki, bu bir yaşam tarzıdır. Tabatabâî (ö. 1402/1981) bu hususu şu şekilde formüle etmiştir: “Millet; insanların üzerinde yürüdüğü yoldur”.⁶⁸ Aslında âyetteki “hüdâ” ve “hevâ” sözcükleri millet kavramını açıklamaktadır. “Hüdâ” yol anlamındadır. “Hevâ” ise onların kendi beşerî inanç ve hayat tarzlarını ifade etmektedir. Allah Teâlâ’nın “yol” kelimesini kullanması, millet kavramına açıklık getirmek içindir. Buradan hareketle “millet”, bir toplumun hayat tarzı, davranış biçimi, görüş ve düşünce tarzlarıdır diyebiliriz.⁶⁹ Bu açıklamalardan milletin, bir hayat ve inanç sistemi olduğunu anlayabiliriz.

Yusuf suresi 37. âyetteki “*millete kavmin*” ibaresi dikkat çekicidir. Burada “millet” kavramı “kavim” kelimesiyle birlikte zikredilmiştir: “*Yusuf: ‘Rabbimin bana öğrettiği bilgi ile, size verilen yemek daha gelmeden onu size yorumlayacağım. Ben Allah’a inanmayan ve ahireti de inkar etmekte olan bir toplumun yaşam biçimini terk ettim’*”. Bu âyette Hz. Yusuf’un dile getirdiği “*terektü millete kavmin*” cümlesinde

⁶⁷ Bkz: Taberî, I, 565; Maverdî, I, 194, IV, 42; Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Baskı yeri ve tarihi yok, IV, 34, 63; XXI, 88; C., Mahallî-C., Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, İstanbul, tsz., s. 18; Ebu Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur’ân*, Beyrut 1981, I, 53; *İbnü'l-Cevzî*, Ebü'l-Ferec Abdurrahman, *Zadü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1987, III, 157, IV, 172, 369, V, 85; İbn Atiyye, *Muharrerü'l-Veciz*, Beyrut 1993, II, 369.

⁶⁸ Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur’ân-ı Kerîm*, Beyrut 1991, V, 359.

⁶⁹ Beyzâvî, I, 84; Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-Te’vîl fi Meâni't-Tenzîl*, baskı yeri ve tarihi yok, I, 136; Begavî, I, 136.

“kavim”, sayısal insan topluluğunu ifade etmektedir. “Millet” kelimesine gelince, “din” anlamının verilmesi pek uygun düşmemektedir. Çünkü âyette “Allah’a inanmayan ve ahireti de inkar eden bir toplum”dan bahsedilmektedir. Durum böyle olunca inkarcıların *takip ettikleri bir yol ve anlayışları* olabilir. Dolayısıyla âyetin o *toplumun inançları, davranış biçimi ve düşüncelerinden oluşan hayat tarzını* ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Millet sözcüğünün “yol” anlamına geldiğine dair asıl vurgu En’am sûresi 161. âyetteki “sırat” kelimesi ile yapılmaktadır: “(Ey Muhammed!) De ki: ‘Rabbim beni doğru yola, gerçek dine, doğruya yönelen İbrahim’in yoluna koymuştur’. O, ortak koşanlardan değildir”.

Benzer anlamın başka âyetlerde de aynı manaya geldiğini tespit etmekteyiz. Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’in getirdiği mesajlara itiraz ederek: “*Son toplumda (el-milleti’l-ahire) da bunu işitmedik; bu ancak bir uydurmadır*”⁷⁰ demeleri bunun kanıtıdır. Âyetteki “el-milletü’l-ahire” ifadesinin neye tekabül ettiğine ilişkin farklı görüşler vardır: Kureyş’in dini, Yahudilik ya da Hıristiyanlık.⁷¹ Âyetin sebebi nüzulüne ilişkin rivâyetler hesaba katılırsa, Kureyş’in dini anlaşılmalı birlikte, bu âyetlerin inzal olduğu sırada Hicaz ve etrafındaki tüm inanç ve yaşam biçimleri anlamında kullanılmıştır⁷² diyebiliriz.

Millet kavramının Hz. İbrahim’e izafe edilerek kullanılması daha dikkat çekicidir. Bilindiği gibi, Hz. İbrahim Kur’ân’da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Ayrıca kitap ehli mensupları onun peygamberliğini kabul etmişlerdir. Çeşitli din mensupları kendilerini ona nispet etmekten hoşlanıyorlardı. Ondandır gelen bütün peygamberler *İbrahim Milleti*’ne tabi oldukları gibi, kavimlerini de bu “millet”e tabi olmaya çağırılmışlardır. Son Peygamber’in de onun yoluna, yaşam tarzına uyması emredilmiştir.⁷³ Çünkü onun yolu Tevhid yoludur. Dolayısıyla “İbrahim Milleti”nden kasıt, hayatın her alanına yerleştirmeye çalışılan Tevhid konusundaki çaba ve gayretlerdir. Diğer bir ifadeyle onun bu konudaki tutum ve davranışlarıdır.

⁷⁰ 38. Sâd 7. Ayrıca bkz: 7. A’raf 88-89; 14. İbrâhim 13; 18. Kehf 20.

⁷¹ Taberî, X, 552; Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vucûbi’t-Te’vîl*, baskı yeri ve tarihi yok, IV, 73; Râzî, XXVI, 178; Beyzâvî, II, 307; Kurtubî, XV, 100; İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, İstanbul 1984-85, VII, 47.

⁷² Karş: Maverdî, V, 79; Alûsî, XII, 161; Esed, III, 925.

⁷³ 12. Yûsuf 37; 16. Nahl 123.

Kur'ân, millet sözcüğü ile insanın sosyal yaşam tarzına, düşünce tarzına ve davranışlarını yöneten arzularına dikkat çekmektedir. Bu dikkat aynı zamanda dinin bir yönünü oluşturmaktadır. İşte millet kelimesi toplumun daha çok manevî yönünü ilgilendirmektedir. Bir başka ifadeyle millet, insanların sosyal dayanışması için birlikliklerini öngörmektedir. İşte böylece bir araya gelme milleti oluşturmaktadır. O halde millet, *insanların etrafında toplandığı şeydir*. Fakat günümüzde sosyolojik anlamda kullanılan millet ile Kur'ân'da ki millet aynı şeyler olmamakla birlikte birbirine yakın söylemlerdir.

Günümüzde bu kavram ırksal olarak değerlendirilmektedir. Aslında bu kullanım modern bir yaklaşım değildir. Çünkü bazı tefsirlerde millet kelimesi “ehl-i millet” şeklinde ifadelendirilmektedir.⁷⁴ Bu şekildeki yaklaşımın temelini Farâbî (ö. 339/950)'de de bulmak mümkündür. Zira o, sadece bu kavramı işlediği kitabında milleti şöyle tanımlamaktadır: “*Bir topluluğun kurucu önderi tarafından o toplum için belirlediği, bazı şartlara bağlı olarak ortaya koyduğu fikirler ve davranışlardan ibarettir*”.⁷⁵ Burada üç temel unsurdan bahsedilebilir: Önder, fikir ve davranışlar ve insanlar. Farâbî'de ortaya çıkan bu unsurların özellikle son ikisi, milliyet teorileri içinde yer almaktadır.⁷⁶ Daha sonra bu ilkeler toplumsal birer kural haline gelmişlerdir.

Bu konudaki çalışmaları ile tanınan ve milletin ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafi, ne siyasî ve ne de iradî bir zümre olduğunu söyleyen sosyolog Ziya Gökalp (ö. 1924) milleti şöyle tanımlamaktadır: “*Millet, dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından müşterek olan, yani, aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir topluluktur*”.⁷⁷

Görüldüğü gibi, Gökalp, sosyolojik anlamda ırkî, kavmî, coğrafi, siyasî ve iradî kuvvetlere dayalı bir millet tanımından ziyade, terbiyede, kültürde ve duygularda birleşmeyi öne çıkaran modern millet tanımına yer vermektedir. Bu da ancak ortak bir kültürü yaşayan toplumlarda ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Gökalp'e göre, bir

⁷⁴ Bkz: Zemahşerî, I, 194; Elmalılı, I, 498.

⁷⁵ Farâbî, Ebû Nasr Muhammed, *Kitabül-Mille ve Nususun Uhra*, (tah: Muhsin Mehdi), Beyrut 1968, s. 43.

⁷⁶ Ülken, H. Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1969, s. 205; .Bayraklı, Bayraktar, “İslâm ve Millet Kavramı”, *Din Eğitimi Araştırmaları Der.*, sayı: 2, İstanbul 1995, s. 102.

⁷⁷ Gökalp, Ziya, “Millet Nedir”, *Makaleler VIII*, s. 15; Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Baskı yeri yok, 1972, s. 22.

topluluktaki fertler, aynı kültür, aynı terbiye ve aynı duygularda birleşiyorsa o toplum “millet” olabilir.

Bugün kullandığımız millet kelimesi Arapça’dan Türkçe’ye geçmiş ise de, kavramın içeriği Batılılarca doldurulmuştur. Kur’ân’da bir din birliği ile birbirine bağlanan insanların meydana getirdiği topluluğu ifade ederken, bugün millet kelimesi “nation” (=ulus) karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kullanılan millet kelimesinin Kur’ân endeksli olmadığını, Batının kullandığı “nation”ın karşılığı olduğunu ilk söyleyen Ziya Gökalp’tir. O, bu hususu “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak” isimli eserinde detaylıca izaha çalışmıştır.⁷⁸

C. KAVİM:

Kadın ve erkeklerden oluşan topluluğu belirtmek için kullanılan “kavim” kelimesi, Kur’ân’da çokça zikredilen kavramlardandır. Genellikle “topluluk” olarak ifade edilen bu kavram, aslında erkek topluluğu anlamına gelmektedir.⁷⁹ Nitekim Hucûrat sûresinin 11. âyetinde bu anlamda kullanılmıştır: *“Ey inananlar! Bir topluluk (kavm) diğer bir topluluğu alaya almasın, belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da başka kadınları alaya almasınlar, belki onlar kendilerinden daha iyidirler...”*

Sosyolojik manada halk topluluğunu ifade eden kavim sözcüğü, Kur’ân’da şu anlamlarda kullanılmaktadır: Soy birliği ve millet,⁸⁰ farklı düşünceyi, inancı ve davranış biçimini benimseyen insanlar topluluğu⁸¹, bir peygambere mensup olan halk. Örneğin, Nûh,⁸² Hûd,⁸³ Lût,⁸⁴ Salih,⁸⁵ Yunus,⁸⁶ İbrahim⁸⁷ ve Musa’nın⁸⁸ kavmi gibi. Bu âyetlerdeki kavim kelimesini “aynı soya mensup olanlar” şeklinde de anlayabiliriz.

⁷⁸ Bkz: Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul 1988.

⁷⁹ Isfahânî, s. 631. Ayrıca bkz: İbn Manzûr, XII, 505; ez-Zâvî, et-Tâhir Ahmed, *Tertibü'l-Kâmûsü'l-Muhit*, baskı yeri ve tarihi yok, III, 718; Ebü'l-Bekâ, s. 728.

⁸⁰ 18. Kehf 90, 93; 50. Kâf 12-14. Kur’ân-ı Kerîm’in özellikle soy birliği manâsındaki kavimin esasını teşkil eden ırk gerçeğine ve ırk teşekkülüne de işaret ettiğini görüyoruz: *“İnsanı sudan yaratıp, ona soy sop veren O’dur. Rabbin her şeye kâdirdir”*. (25. Furkân 54).

⁸¹ 2. Bakara 164, 250; 6. En’âm 77, 99; 7. A’raf 177, 188 vb.

⁸² 7. A’raf 69; 9. Tevbe 70; 11. Hûd 89; 14. İbrâhim 9; 22. Hacc 42; 25. Furkân 37; 26. Şu’arâ 105; 38. Sâd 12; 40. Mümin, 5, 31; 50. Kâf 12; 51. Zâriyât 46; 53. Necm 52; 54. Kamer 9.

⁸³ 11. Hûd 60, 89.

⁸⁴ 11. Hûd 70, 74, 89; 22. Hacc 43; 26. Şu’arâ 160; 54. Kamer 33.

⁸⁵ 11. Hûd 89.

Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin gönderildiği halklara kavim deyip, kavmi de peygamberinin adıyla zikretmektedir.⁸⁹ Bazen de topluluğu peygamberinin ismiyle değil de, kavmin kendi ismiyle zikretmektedir. Ad ve Semûd kavmi⁹⁰ gibi.

Âyetlerde geçen kavim kelimelerinin büyük bir kısmı “*kimseler*” anlamını ifade etmekte olup, geneli ise müspet veya menfi özellikteki kişileri anlatır: “*İnanan kimseler, akleden kimseler, bilen kimseler, düşünenler, iyiler, inkar edenler, zulmedenler, bilmeyenler, zorbalar, bozguncular*” gibi ki, pek çok âyet bu şekilde son bulur.

İnsanlar yeryüzüne teker teker veya gelişi güzel değil, aileler ve gruplar halinde dağılmışlar, zaman içinde bir çok merhaleler geçirmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm bu gerçeğe “*Ey insanlar! Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi milletler ve kabileler haline koyduk. Allah katında en değerliniz O'na en çok saygılı olanınızdır. Allah bilendir, haberdardır*”⁹¹ âyetiyle dikkat çekmektedir. Bu âyetin tahlilinde şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1. İnsanlar azdan çoğa doğru üremiş ve yayılmışlardır.
2. Çoğalan insanlar kabileler ve milletler haline gelmişlerdir.
3. Bunlar arasında sürekli münâsebetler olmaktadır. Bu bağlamda âyetteki anahtar kelime **teârûf**'tür.
4. İnsanların, dolayısıyla kabile ve milletlerin birbirine üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva ile olur. Takva ise; Allah'ı bilmek, her türlü küfürden, çirkinlikten, eksiklikten, aşırılıktan, haksızlıktan, cahillikten uzak durup, kemal mertebesine ulaşmaktır.

Kur'ân, peygamberlerin kavimleri ile olan mücadelelerinden ve kavimlerinin helak oluşu noktasından sıklıkla bahseder. Tüm peygamberlerin gönderildikleri kavimlerine ilk sundukları mesaj, Allah'a inanma, sadece O'na kulluk etme ve âhirete inanmaktır. Peygamberler, kendilerinin güvenilir bir elçi olduklarını ifade etmişler,

⁸⁶ 10. Yûnus 98.

⁸⁷ 9. Tövbe 70; 22. Hacc 43.

⁸⁸ 7. A'raf 127, 148, 159; 26. Şu'arâ 10; 28. Kasas, 76.

⁸⁹ 2. Bakara 54; 5. Mâide 21; 6. En'âm 78; 7. A'raf 61; 10. Yûnus 84; 11. Hûd 28-30 vb.

⁹⁰ 9. Tövbe 70; 14. İbrâhim 9; 22. Hacc 42; 40. Mü'min, 31; 38. Sâd 12, 13.

⁹¹ 49. Hucurât, 13.

onlardan, Allah'tan sakınmalarını ve kendilerine itaat etmelerini istemişler, üstelik bu görevlerine karşın hiçbir ücret istemediklerini, ücretlerinin Allah'a ait olduğunu belirtmişlerdir.⁹² Kur'ân'da kıssaları anlatılan kavimlerden bazısının olumsuz davranışları yüzünden toptan helak edildiği belirtilmekte ve onları toptan helake sürükleyen gayri ahlâkî davranışlarının nedenleri üzerinde durulmaktadır. Örneğin, ahlâksızlıkta had safhaya ulaşan Sodom kavmine/halkına Hz. Lût peygamber olarak gönderilmiştir.⁹³ Bu toplum, geçmişte benzeri görülmemiş bir ahlâksızlık çeşidi ortaya koymuştur.⁹⁴ Meşru yollarla kadınları bırakıp, erkeklerle cinsel ilişkiye girmişlerdir. Livata adı verilen bu homoseksüel ilişkiler, toplumun değerlerini alt-üst eden bu fuhuş⁹⁵, toplumun helak olmasına yetmiştir.⁹⁶

Kur'ân'da ahlâksızlığı revaç bulan bir başka kavim de Hz. Şuayb'in gönderildiği Medyen⁹⁷ ve Eyke⁹⁸ halklarıdır. Bu toplumları yok oluşa götüren temel ahlâksızlık ise, alış-verişteki haksız tutumlarıdır⁹⁹. Alış-verişlerinin temeli hilekarlıktır. Bu toplumun karakteristik özelliği, karşısındaki kişiyi aldatarak haksız kazanç elde etmedir. Ticari ahlâkın formülasyonu olan ölçü ve tartı gereği gibi yapılmamıştır. Bundan dolayı da toplumun ekonomik dengesi bozulmuş ve adaletin yerini zulüm kaplamıştır. Böylece Medyen ve Eykeli'ler toplumsal çöküntüye maruz kalarak helak olmuşlardır.

Kavmin sosyolojik anlamda en belirgin vasfı, homojen bir birliğin olmayışıdır.¹⁰⁰ Zira Kur'ân-ı Kerîm, kendilerine has lisanı olan toplulukları da kavim olarak nitelemektedir: "*Kendilerine açıkça anlatabilmesi için, her peygamberi kendi kavminin dili ile gönderdik...*".¹⁰¹ Tüm ilâhî metinler insanlar tarafından anlaşılın diye vahy edildiğine göre, onlardan her birinin, mesajı ulaştırmakla görevli peygamber hangi kavimdense hitap da ilk ağızda onlara olacağı için, o kavmin diliyle indirilmiş olması zorunludur. Bu, Allah'ın adetidir. Son vahiy olan Kur'ân da, evrensel bir mesaj

⁹² 26. Şu'arâ 109, 127, 145, 164, 180; 34. Sebe' 47.

⁹³ Taberî, V, 540; İbn Kesîr, III, 441.

⁹⁴ 7. A'raf 80-82; 11. Hûd 77-80; 15. Hicr 67-71; 26.Şu'arâ 160-169; 27.Neml 54-57; 29.Ankebût 28-29; 54.Kamer 36.

⁹⁵ 7. A'raf 81.

⁹⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Atik, M. Kemal, "Kur'ân'da Lût Kavmi ve Düşündürdükleri", *EÜSBED*, Kayseri 1988, sayı: 2, s. 294-300.

⁹⁷ 7. A'raf 85; 11. Hûd 84; 29. Ankebût 36.

⁹⁸ 26. Şu'arâ 176-177. Taberî, VII, 530; Kurtubî, X, 31.

⁹⁹ 7. A'raf 85-86; 11. Hûd 84-85; 26. Şu'arâ 181-183.

¹⁰⁰ A. J. Wensinck, "Kavim", *İA*, VI, 453.

¹⁰¹ 14. İbrâhim 4.

olmasına rağmen bu bakımdan bir istisna değildir.¹⁰² Sosyolojik anlamda kavmin dile dayanması¹⁰³ Kur'ân'ın kendilerine ait dili olan toplulukları kavim olarak vasıflandırması ile örtüşmektedir.

Kur'ân, medeniyetleri inşa eden insanların güzel davranışlarından ya da çöküşlerinden ibret alınması halinde kavim sözcüğünü kullanmaktadır.¹⁰⁴ Bu âyetlere göre, şu özelliklere sahip toplulukların veya kişilerin medeni olabileceği söylenebilir:¹⁰⁵ İnançlı, bilgili, ince anlayışlı, her durumda aklını kullanan, olayların gerçek sebeplerine ve arka planına nüfuz edip yüzeysellikten kendini kurtaran, olaylardan gerekli dersi almasını bilen, tefekkür eden, kendisinin yararını bilip gözetken, elindeki nimet ve imkanların değerini bilip, ona göre kullanan, şımarıklık ve azgınlığa düşmeyip şükretmesini bilen, ahlâkî değerlere önem veren, erdemli ve verimli toplumlar, topluluklar ve kişiler.¹⁰⁶

Medeni seviyeye çıkamayan toplumların özelliklerini de şöyle sıralayabiliriz: İnançsız, bilgisiz, cahil, anlayışsız, aklını kullanmayan, olayların derinliğine nüfuz edemeyip, yüzeysellikte kalan, sorgulama ve eleştirme yetisine sahip olmayan, taklit hastalığına yakalanıp gerçekleri göremeyen, taassupkar ve bağınaz olan, üretmeyen, bozguncu, haksızlığı ilke edinen, gayri ahlâkî davranış ve tutum içinde bulunan, içinde bulunduğu kötü durumun farkında olmayan ve kurtuluş için çare aramayan toplumlar.¹⁰⁷

D. KARN:

Aynı zaman dilimi içinde, aynı dönemde yaşayan topluluk anlamına gelen¹⁰⁸ “karn” sözcüğünün çoğulu olan “kurûn”, insan nesli ve çağ anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Buradan anlaşıldığına göre, karn sözcüğü, belli bir döneme ait nesil, kuşak ve halk olmakla birlikte, “belli bir döneme ve çevreye ait halk”ın tamamını ifade etmektedir. Bu

¹⁰² İbn Kesîr, IV, 367.

¹⁰³ Sezen, s. 116.

¹⁰⁴ 14. İbrâhim 9.

¹⁰⁵ Pazarbaşı, s. 42.

¹⁰⁶ 2. Bakara 118, 164; 5. Mâide 50; 6. En'âm 98; 7. A'raf 32.

¹⁰⁷ 3. Âl-i İmrân 35; 5. Mâide 22; 7. A'raf 64; 10. Yûnus 75; 37. Sâffât 30.

¹⁰⁸ İsfahânî, s. 605; İbn Manzûr, XIII, 334; Ebu'l-Bekâ, s. 729. Ayrıca bkz: Zeynüddin Ahmed b. Ahmed ez-Zebidî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarih Tercemesi*, (çev. Ahmed Naim), Ankara 1987, III, 305.

¹⁰⁹ Bkz: 10. Yûnus 13; 17. İsrâ, 17; 20. Tâhâ 128; 23. Mü'minun, 42; 25. Furkân 38; 28. Kasas, 23; 32. Secde 26; 36. Yâsîn 31.

kavramın içeriği zamanla ilgilidir. Bu anlamıyla tarihin belli bir döneminde yaşamış medeniyet/uygarlık için de kullanılabilir.¹¹⁰ “Asr” kelimesinde olduğu gibi, yüzyıllık bir zaman dilimine de “karn” denilmektedir.

Karn ve çoğul formu olan kurûn kelimeleri, Kur’ân’da daha çok “helak edilme” çerçevesinde ele alınır. Kur’ân’da helak konusunun ele alındığı âyetlerden bazısında “karye/kurâ”, bazısında da karn/kurûn kelimeleri kullanılır. Kur’ân’ın kelimeleri böyle kullanmasını hem dil zenginliği hem de toplum-medeniyet ilişkisi açısından değerlendirebiliriz. Buna göre karye/kurâ kelimeleriyle toplumun meydana getirdiği medeniyet, karn/kurûn kelimeleriyle de toplumun kendisi kastedilmiş olmaktadır.¹¹¹ Ancak her iki kelimenin de kesiştikleri ortak anlam, toplumun bizzat kendisi olmaktadır. Bu sebeple müfessirlerin ekseriyeti Kur’ân’da yalnızca “karye” şeklinde geçen kelimelerin başına “ehl” kelimesini takdir ederek “ehlü’l-karye” şeklinde yorumlamışlar ve karye kelimesi ile burada yaşayan toplumun kendisinin kastedildiğini belirtmişlerdir. Bazıları da buna gerek görmeyerek, karye kelimesini toplum anlamında değerlendirmişlerdir.¹¹²

Kur’ân’da “kurûn’un helaki”, toplumların helaki anlamına gelmektedir.¹¹³ Toplum anlamına gelen bu sözcüğe, Kur’ân’da daha özel bir anlam yüklenmekte ve karn sözcüğü ; güç ve iktidar sahibi kılınmış, tamamen ya da kısmen dünya liderliğine getirilmiş bir topluluk olarak kastedilmekte¹¹⁴ ve kavramın geçtiği ayetlerin muhtevası içinde, kendi dönemlerinde bu derece güçlü bir konuma gelmiş toplumların bile yıkıma uğramaktan kurtulamadığı vurgulanmaktadır.

“Kurûn’un helak sebeplerinin Kur’ân’da şunlar olduğunu tespit etmekteyiz: İnkarcılık,¹¹⁵ günah,¹¹⁶ haksızlık ve zulüm.¹¹⁷ Ayrıca yeryüzündeki bozgunculuğa engel olmamaları helak olmalarına sebep olmuştur.¹¹⁸ Helak edilen nesillerin Kur’ân’da

¹¹⁰ Esed, III, 925.

¹¹¹ Pazarbaşı, s. 256-257.

¹¹² Bkz: Zemahşerî, II, 371, 638; Beyzâvî, I, 331, 350, 446; Kurtubî, X, 152; XIII, 95.

¹¹³ Bkz. Taberî, XI, 93.

¹¹⁴ Mevdudî, II, 294.

¹¹⁵ 25. Furkân 38-39; 20. Tâhâ 46-51.

¹¹⁶ 6. En’âm 5-6; 17. İsrâ 17.

¹¹⁷ 10. Yûnus 13.

¹¹⁸ 11. Hûd 116.

zikredilme nedenlerinin en önemlisi, hallerinden ve düştükleri durumlardan ders ve ibret alınmasıdır.¹¹⁹

Allah Teâlâ'nın sünnetinden olan hususlardan biri de, helak edilen nesillerin yerine yeni nesillerin getirilmesidir.¹²⁰ En'am sûresi 6. âyette Kureyşli müşriklere şu hatırlatmada bulunulur: *“Kendilerinden önce nice nesilleri yok ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz bütün imkanları vermiş, gökten üzerlerine bol bol yağmur göndermiş ve ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık. Fakat günahları sebebiyle helak ettik ve onların ardından başka nesiller yarattık”*. Bu âyette Yüce Allah, geçmiş toplumlara verdiği nimetleri bildirmekte ve bu nimetlere nankörlük edip Allah'a isyan edenlerin sonunda helak olduklarını haber vermekle birlikte helak edilen nesillerin yerine başka nesillerin getirilmesini de ifade etmektedir.

Sonuç olarak, karn sözcüğü, sadece bir “nesil”i ifade etmeyip aynı zamanda, Kur'ân'da sıkça görüldüğü gibi, “belli bir döneme ve belirli bir bölgede yaşayan halk”ın tümünü, yani kelimenin tarihsel anlamıyla bir uygarlığı ifade etmektedir. Bu da uygarlık ile halk arasındaki özdeşleştirmedir.

E. EHL:

Ehl, bir ailenin,¹²¹ şehrin¹²² veya ülkenin¹²³ mensuplarını ve aynı zamanda bir ırkın, dinin¹²⁴ veya mesleğin “üyelerini” gösterir.¹²⁵ Daha geniş anlamıyla bu kavram, belli ortak karakteristiklere sahip olan insanları ifade eder. Örneğin ehlu'l-ilm, ehlu'z-zikr, ehlu'l-kitap, ehlu'l-Kur'ân vb.¹²⁶

Âyetlerdeki kullanılışı itibariyle halk, topluluk, ahali, yakın akraba, aşiret, aile ve ehil-erbâb anlamlarına gelen ehl terimi, Kur'ân'da tek başına değil, izafet terkibi

¹¹⁹ 19. Meryem 73-74, 98; 28. Kasas, 43, 78; 50. Kâf 36-37; 38. Sâd 3; 20. Tâhâ 128; 32. Secde 26; 36. Yâsîn 31.

¹²⁰ 6. En'am 6; 23. Mü'minûn, 31, 42; 28. Kasas, 45.

¹²¹ 3. Âl-i İmrân 121; 15. Hicr 65; 11. Hûd 46, 81; 7. A'raf 83; 20. Tâhâ 10, 132; 19. Meryem 55; 28. Kasas, 29; 29. Ankebût 33 vb.

¹²² 28. Kasas, 15; 7. A'raf 123; 18. Kehf 77; 29. Ankebût 31; 33. Ahzâb 13 vb.

¹²³ 4. Nisâ 75; 7. A'raf 100; 28. Kasas, 4, 59; 11. Hûd 117 vb.

¹²⁴ Bu bağlamda “Ehl-i kitap” tabir olunur ki, Kur'ân-ı Kerim'de genellikle yahudi ve hıristiyanlar için kullanılan bir tabirdir.

¹²⁵ Isfahânî, s. 36; Ebu'l-Bekâ, s. 210.

¹²⁶ Esed, III, 993.

olarak kullanılır. Daha ziyade; kitap¹²⁷ ve karye¹²⁸ (çoğulu kura) isimlerinin başına gelen bu kelime, Medine,¹²⁹ zikir,¹³⁰ Medyen,¹³¹ İncil,¹³² beyt,¹³³ Yesrib,¹³⁴ takva,¹³⁵ ma'firet¹³⁶ ve Cehennem¹³⁷ isimleriyle birlikte de kullanılmaktadır. Bir başka şekilde söyleyecek olursak, hem kitaplı toplumları, yani Kitap ehlini, hem halkı¹³⁸, peygamberlerin gönderildiği sosyal çevreyi,¹³⁹ hem bir işin ehli ve erbabı olmayı¹⁴⁰ hem de aile ve akrabayı¹⁴¹ ifade etmektedir. Firûzabâdî (ö. 817/1415), *Besâir* isimli eserinde söz konusu kavramın Kur'ân'da on farklı anlamda kullanıldığını söylemektedir.¹⁴²

Kur'ân'ın toplum için ehl kavramını kullanmasının sebebi, onu aileye benzeterek önemini vurgulamak olabilir. Söz konusu âyetler bütünlük içerisinde değerlendirildiğinde Kur'ân-ı Kerîm'e göre ilk ve en önemli sosyal birliğin aile olduğu görülür. Nikahı emretmesi, aile ve toplumun yapısını bozan zinayı yasaklaması ve evliliğe ilişkin pek çok düzenlemeler getirmesi¹⁴³ Kur'ân'ın aileye verdiği önemi gösterir. İlk ve en önemli sosyal birlik olan ailenin farklı biçimlerde sıralanışından, farklı sosyal gruplar ve toplum doğmuştur. Aslında bu süreç evrenseldir. Değişen detaylardır. Aileyi, ahlâk, onun normlaşmış biçimiyle hukuk, ekonomi, nihâyet siyasî yapı takip eder.

Kur'ân'da 127 kez kullanılan "ehl" sözcüğü, bazı âyet konteksinde bir kısım müfessirlerce farklı yorumlanmıştır. Mesela, "*Nûh, Rabbine seslendi: 'Rabbim! Oğlum*

¹²⁷ 2. Bakara 105, 109; 3. Âl-i İmrân 64, 65, 69, 70-72, 75, 98, 99, 110, 113, 199; 4. Nisâ 123, 153, 159, 171; 5. Mâide 15, 19, 59, 65, 68, 77; 29. Ankebût 46; 33. Ahzâb 26; 57. Hadîd 29; 59. Haşr 2, 11; 98. Beyyine 1, 6.

¹²⁸ 7. A'raf 96-98; 12. Yûsuf 109; 18. Kehf 77; 29. Ankebût 31, 34; 59. Haşr 7.

¹²⁹ 9. Tövbe 101, 120; 15. Hicr 67.

¹³⁰ 16. Nahl 43; 21. Enbiyâ 7.

¹³¹ 20. Tâhâ 40; 28. Kasas, 45.

¹³² 5. Mâide 47.

¹³³ 11. Hûd 73; 28. Kasas, 12; 33. Ahzâb 33. Ehl-i beyt'e ilişkin farklı bir değerlendirme için bkz.: Rudi Paret, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, (der. ve çev: Ömer Özsoy), Ankara 1995, s. 45-48.

¹³⁴ 33. Ahzâb 13.

¹³⁵ 74. Müddessir 56.

¹³⁶ 74. Müddessir 56.

¹³⁷ 38. Sâd 64.

¹³⁸ 2. Bakara 126, 217; 4. Nisâ 75; 6. En'âm 131; 7. A'raf 100, 123; 11. Hûd 117; 27. Neml 34; 28. Kasas, 4, 15, 59; 29. Ankebût 31.

¹³⁹ 7. A'raf 96-98; 9. Tövbe 101, 120; 10. Yûnus 24; 12. Yûsuf 109.

¹⁴⁰ 4. Nisâ 58; 48. Fetih 26.

¹⁴¹ 2. Bakara 196; Âl-i İmrân 121; 4. Nisâ 25, 35, 92; 5. Mâide 89; 7. A'raf 83; 11. Hûd 40, 45, 46, 81; 12. Yûsuf 25, 93; 15. Hicr 65; 19. Meryem 55; 20. Tâhâ 10, 29, 132; 26. Şu'arâ 169; 23. Mü'minûn, 27; 29. Ankebût 33, 24. Nûr 27; 48. Fetih, 11, 12; 66. Tahrim 6; 39. Zümer 15; 42. Şûrâ 45.

¹⁴² Firuzabâdî, II, 83-84.

¹⁴³ 2. Bakara 230, 232, 235; 4. Nisâ 20, 22, 25, 127; 17. İsrâ, 32; 24. Nûr 2-3, 32; 25. Furkân 68; 60. Mümtehine 12 vb.

benim ailemdendi (ehlimdendi). Doğrusu, Senin sözün gerçektir. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin. dedi. Allah: *'Ey Nûh! O senin aileden (ehlinden) değildir. Çünkü o, doğru olmayan bir iş yapmıştır. Öyleyse, hakkında bilgin olmayan şeyi Benden isteme. Sana cahiller gibi davranmamamı öğütlerim' dedi*¹⁴⁴ âyetlerindeki "ehl" kelimesi; aile¹⁴⁵ ve din¹⁴⁶ olarak yorumlanmıştır. Razî, söz konusu kelimenin her iki anlama¹⁴⁷ da gelebileceğini belirtmekle birlikte, âyetteki mesajın, inananlara yakınlığın -aynı aileden olsa da- neseben değil, dinen olduğu görüşündedir.¹⁴⁸ Âyetteki ehl sözcüğünün "din" olarak tefsir edilmesinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Hz. Nûh'un "*O benim dinimdendir*" demesi âyetin siyakıyla uyuşmamaktadır. Mevdûdî (ö. 1979)'nin şu yorumu daha aklî ve konuya daha uygundur: "*O senin ehlinden değil*" dendiğinde, oğlunun kendi öz sulbünden olmadığı söylenmek istenmemiştir. Kötü ahlâkı ve muamelatı yüzünden artık senin salih ehlinden sayılmaz denmek istenmiştir".¹⁴⁹

F. ÂL:

Kur'ân'da "ehl" kelimesiyle eş anlamlı ve onun dönüşümü (taklib) yoluyla yapılan bir kelime de "âl"dir. "Kişinin bizzat kendisi, aile üyeleri, sülale, akraba, dost ve arkadaşları ve hanedan"¹⁵⁰ gibi anlamlara gelir. Ayrıca "peygamberlerin ümmeti, hükümdarların sadık tebaa ve has kulları" anlamın da kullanılır. "Rücu etmek, yönetmek" manalarına gelen âle fiilinden veya eş anlamlısı olan ehl sözcüğünden geldiğine dair iki görüş mevcuttur. Ale, kan yakınlığı, görüş vb. ile ilgili olmak demektir.¹⁵¹ İnsanla kan akrabalığı veya yandaşlık (muvalat) yoluyla zatî olarak ilgisi bulunmak demektir.¹⁵² Bu sözcük, Kur'ân'da 25 yerde geçmektedir. Âl kelimesi Kur'ân'da şahıs isimlerine muzaaf olarak kullanılmaktadır: Âl-i Firavn,¹⁵³ Âl-i Mûsâ,¹⁵⁴

¹⁴⁴ 11. Hûd 45-46.

¹⁴⁵ Zemahşerî, II, 397.

¹⁴⁶ Bkz: Taberî, VII, 52; Kurtubî, IX, 32;

¹⁴⁷ Râzî, XVIII, 3.

¹⁴⁸ Râzî, XVIII, 3.

¹⁴⁹ Mevdûdî, II, 397.

¹⁵⁰ Ebü'l-Bekâ, s. 171; Kurtubî, I, 260.

¹⁵¹ Ebü'l-Bekâ, s. 171.

¹⁵² Isfahânî, *age.*, s. 37.

¹⁵³ 2. Bakara 49, 50; 3. Âl-i İmrân 11; 7. A'raf 130, 141; 8. Enfâl 52, 54 (iki defa); 14. İbrâhim 6; 40. Mü'min 28, 45, 46; 54. Kamer 41.

¹⁵⁴ 2. Bakara 248.

Âl-i Hârûn,¹⁵⁵ Âl-i İbrahim,¹⁵⁶ Âl-i İmrân¹⁵⁷ Âl-i Yakub,¹⁵⁸ Âl-i Lût,¹⁵⁹ Âl-i Davud.¹⁶⁰ Bu yerlerde ismi geçen şahısların hanedanı, taraftarları, kavmi ve soyları manalarını ifade etmektedir.¹⁶¹

Âl kelimesi Kur'ân'da daha ziyade Firavun'la ilgili anlatımlarda göze çarpmaktadır. Bu tür âyetlerden biri şöyledir: “(Ey İsrâilogulları!) Size işkence eden, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun adamlarından (âlinden) sizi kurtarmıştık. Bunda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardı. Sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış ve gözlerinizin önünde Firavun'un adamlarını (âlini) boğmuştuk.”¹⁶² Bu ve benzeri âyetler, Firavun ve çevresinin kötü sonunu insanlara hatırlatıcı nitelikte olup, insanların tutumlarını gözden geçirmeye çağırmaktadır.¹⁶³

Kısaca, âl; akrabalık ya da inanç, düşünce, kültür, yönetim vb. bağlarla bir şahsa bağlı kişileri ifade etmektedir. Bir başka anlatımla al sözcüğü, tanınmış bir kişinin soyuna, kabilesine, hanedanına ya da temsil ettiği fikirlere bağlı zümreler için kullanılmaktadır.

G. ŞA'B:

“Şa'b”, meşhur bir ataya dayanan çok sayıdaki insan topluluğunu içine alan büyük kabiledir. Ağacın dalları gibi birbirinden ayrıldığı için kabilelere şa'b denmiştir.¹⁶⁴ Buna göre şa'b, kabileden daha büyük olmaktadır. Bir başka görüşe göre de şa'b, bir aileden doğup dallanan kabileler grubudur.¹⁶⁵

İbn Kesir (ö. 774/1373), “şa'b”ı millet değil, bir “asl”a mensup kabileleri bir araya toplayan büyük cemiyet”¹⁶⁶ şeklinde tanımlarken, çağımız müfessirlerinden

¹⁵⁵ 2. Bakara 248.

¹⁵⁶ 3. Âl-i İmrân 33; 4. Nisâ 54.

¹⁵⁷ 3. Âl-i İmrân 33.

¹⁵⁸ 12. Yûsuf 6; 19. Meryem 6.

¹⁵⁹ 15. Hicr 59, 61; 27. Neml 56; 54. Kamer 34.

¹⁶⁰ 34. Sebe' 13.

¹⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, (haz: Ali Özek), İstanbul 1993, s. 138-139; Taberî, III, 233; Kurtubî, I, 260.

¹⁶² 2. Bakara 49-50. Ayrıca bkz: 7. A'râf 141; 14. İbrâhim 6.

¹⁶³ Bkz: 3. Âl-i İmrân 11; 8. Enfâl 52-54; 54. Kamer 41-42.

¹⁶⁴ Tehanevî, I, 1029; Ebü'l-Bekâ, s. 524; Kurtubî, XVI, 224.

¹⁶⁵ İsfahânî, s. 383; Beyzâvî, II, 418.

¹⁶⁶ İbn Kesîr, IV, 217.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) konuya yaklaşımı şöyledir: “*Şuûb; şa'b'in cem'i, kabâil; kabilenin cem'idir. Araplar toplumun taksimatını, insan bedeninin yaratılışını esas alarak yapmışlardır. Şöyle ki; insanın kafatasını teşkil eden baş kemiklerinden her birine kabile ve tamamına kabâil ve bu baş kemiklerinin birbirine kavuşup bitiştiği eke de sa'b denilir. Bir babanın sulbünden müteşa'ib olan kesretli bir cemaate bundan mehuz olarak kabile denildiği gibi, müteaddit kabileleri cami' olan ve heyeti mecmuası bir asla mensup bulunan büyük cemiyete de re's ve şa'b tesmiye olunur*”.¹⁶⁷

Araplar, insanlık camiasını insan organizmasına benzeterek, yedi hiyerarşik tabakaya ayırmışlardır. Bunları da şöyle isimlendirmişlerdir: Şa'b, kabile, imare, batın, fahz, fasile ve aşiret. Buna göre baş şa'b, boyun kabile, göğüs imare, karın batın, bacak fahz, ayak fasile ve parmaklar aşiretleri simgelemektedir. Sosyolojik anlamda buradaki şa'b milletin, kabile soyun, amare ve batın oymağın, fasile boyun, aşiret ise geniş anlamda aile veya klanın karşılığı sayılmaktadır.¹⁶⁸

Bu durumu, örneğin Hz. Peygamber'in soyunu somut olarak şu şekilde izah edebiliriz: **Huzeyme** şa'b, **Kinane** kabile, **Kureyş** imara, **Kusayy** batn, **Hâşim** fahz, **Abbas** fasıyla.

Sosyal grup anlamında şa'b kelimesi Kur'ân'da sadece bir yerde çoğul formuyla (*şuûb*) geçmektedir: “*Ey insanlar! Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi milletler (şuûben) ve kabileler haline koyduk*...¹⁶⁹ Şa'b, modern Arapça'da “halk” karşılığında kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi, bir asla mensup olan cemiyetlerin hepsinin başı ve büyüğü şa'b'dır. Şa'b kabileleri ihtiva eder. Halkın karşılığı olarak kullanılan şa'b, etnik bir kökene sahip olmanın yanında, -kabileden farklı olarak- kültürel bağları da ifade etmektedir. Daha açık bir deyişle şa'b, organik-kültürel bir birliktir.

G. KABÎLE:

Kan hısımlığına dayanmasının yanı sıra, yerine göre komşuluk faktörünün de işin içine karıştığı bir başka organik cemaat şekli de kabiledir. Üstelik kabileden organik

¹⁶⁷ Elmalılı, VI, 4478. Ayrıca bkz: İbn Manzûr, I, 500-501.

¹⁶⁸ Beyzâvî, II, 418; Elmalılı, VI, 4478; Duman, M. Zeki, *Beş Sürenin Tefsîri*, Ankara 1999, s. 309.

¹⁶⁹ 49. Hucurât 13.

cemaat bağları ile dini bağlar çakıştığından, bu sosyal ünite çeşidi de tabîî dinî grupların önemli bir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasen hemen her kabilenin kendine mahsus bir dini mevcuttur ve genellikle çok tanrılı dinler, aynı zamanda kabile dini hüviyetini taşımaktadırlar.¹⁷⁰

“Kabile” sözcüğü, birbirini kabul edenlerin oluşturduğu topluluk demektir. Çoğul formu kabîl ve kabâil’dir.¹⁷¹ Bir başka görüşe göre ise, bir babanın zürriyetinden doğup dallanan cemaattir.¹⁷²

Sosyolojik açıdan kabile: “Birkaç batından veya ikincil cemaatlerden oluşan, ‘mülk’ denilen ortak bir bölgede yaşayan, kendisine has bir lehçesi, homojen bir kültürü ve bağımsız bir siyasal yapısı olup yabancı kabile üyelerine karşı ortak bir dayanışma içinde bulunan topluluk”¹⁷³ şeklinde tanımlanmaktadır. Verilen bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, bir aile grubundan veya gruplarından ya da klanlardan meydana gelen kabile, milletle aynı şey olmamakla beraber, millete benzeyen, nispeten bağımsız birimlere işaret ettiği gibi, bazen son derece büyük siyasal birimleri ifade eder. İşte zaman içinde aileden başlayarak gelişip farklılaşan toplumlar siyasal organizasyon olarak devlete ulaşabilirler.

Kur’ân’da üç yerde çoğul formuyla geçmekte olan bu sözcük, insan, melek ve şeytanla ilgili olarak kullanılmaktadır.¹⁷⁴

Kabilelerde üyeleri kabileye bağlayan unsur, kan ve nesep bağıdır. İbn Haldûn buna “asabiyet” veya “grup ruhu” adını verir.¹⁷⁵

Birden fazla aşiretin veya çeşitli boyların bir araya gelmesiyle oluşan kabilede aynı soydan gelme duygusu yani organik bağlar ön plandadır. Şa’b’ın karakteristik özelliğine dikkat edilecek olursa, dil, din, ırk, ortak kültür ve ortak tarihe ilişkin sosyal birlik anlamındaki millet kavramını da ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Aslında sosyoloji literatüründeki millet kavramında da ön plandaki asıl unsur kültürdür. İşte buradan hareketle Hucurât sûresi 13. âyette geçen “kavimler”i ve “kabileler”i kültürlerin

¹⁷⁰ Bkz: Günay, s. 249.

¹⁷¹ Isfahânî, s. 592.

¹⁷² Fîrûzabâdî, *Kâmûs*, IV, 40; İbn Manzûr, XI, 541.

¹⁷³ Armağan, Mustafa, “Kabile”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, II, 319.

¹⁷⁴ 7. A’raf 27; 17. İsrâ 92; 49. Hucurât 13.

¹⁷⁵ İbn Haldûn’un “asabiyet” ile ilgili görüşleri için bkz: *Mukaddime*, I, 483-485, 499, 566-568, 573.

¹⁷⁶ Aydın, Mustafa, *İlk Dönem İslâm Toplumunun Şekillenışı*, İstanbul 1991, s. 39.

farklılığı ve çokluğu şeklinde anlamak daha uygun olacaktır. Söz konusu âyetin anahtar terimlerinden olan “teârûf” kelimesi buna işaret etmektedir. Kültürlerin farklılığı ve çokluğu, medeniyetlerin gelişmesi bakımından son derece önemli bir durumdur. Bununla birlikte, Kur’ân-ı Kerîm, üstünlüğün takvada olmasını, daha açık bir ifadeyle, gerek Allah’a gerekse insanlara karşı olan görevleri, her türlü hayır işinin yapılmasını, üstünlük iddiasında yarışmayı ve rekabet etmeyi teşvik etmektedir. Çünkü toplumları ayakta tutan da üstünlük yarışıdır. Kısaca, Kur’ân, ırkların varlığını ilâhî bir aidiyet olarak görmekte, ırk farklılığını bir hikmete dayandırmaktadır. Bu hikmet, millet ve kabilelerin “teârûf”üdür.¹⁷⁷

Arapça’da a-r-f maddesi, irfan, bilgi, ilim demek olduğu gibi, urf; yükseklik anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla teârûf, hem birbirini bilmek, tanımak, anlamak, hem de karşılıklı yükselmek manâsında kullanılmaktadır. Tanıma, daha ziyade benzer noktalar yerine farklı noktalarda meydana gelmektedir. Gerek insanlar gerekse toplumlar, farklılıkları ile tanınırlar. Ancak farklılık, karşı olma anlamına gelmez. Tam aksine âyetin içeriğinden anlaşılan, farklılığın tanıtıcı bir özellik taşıdığı olmasıdır.¹⁷⁸

Farklı milletler inşa etmenin, insanlığın müspet yönde yükselişinde önemli bir teşvik unsuru olduğu kabul edilirse, âyette insanların kavimlere ve kabilelere ayrılmasının hikmeti daha iyi kavranmış olur. Allah Teâlâ’nın, insanları iyilik hususunda yarışmaya davet etmesi¹⁷⁹ bu bağlamda bir öneme sahiptir. İnsanlığın terakki yarışında milletleri ve devletleri en büyük yarışmacılar olarak görmek, Kur’ân’ın ruhuna uygun olsa gerektir.

Bir antropoloğ olan Merrly Wyn Davies ise, “teârûf” kelimesine farklı bir açıklama getirerek şöyle demektedir: “Kur’ân’da bahsedilen ‘birbirini tanıma’, açıkça karşılıklı bir işlem, bir diyalogdur. Bu basma kalıp bir söz gibi görülebilir. Oysa modern batı antropolojisinin en çok hata yaptığı nokta budur. Relativizm, İslâm antropolojisinde vardır. Çünkü kültür ve toplum çeşitlidir. Fakat onların relativ olduğu konular tartışmaya açıktır. İnsanlık çok çeşitlidir. Fakat bu çeşitliliği sadece var olduğu için takdir etme insanın durumuna yardımcı olmaz. Farklılığımızdaki ahenk ve ortaklığı görmedikçe tarihimizde şimdiye kadar meydana gelen sıkıntılar aynen devam edecektir.

¹⁷⁷ 49. Hucurât 13.

¹⁷⁸ Kırca, Celal, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur’ân-ı Kerîm’e Yönelişler*, İstanbul 1993, s. 202.

¹⁷⁹ 2. Bakara 148; 5. Mâide 48.

İhtiyacımız olan, farklılığımızı, ortaklığımızı bozan ya da yıkan değil, birbirimizin farklılığını görebileceğimiz bir özellik olarak kabul etmemizi emrecek bir ahlâkî zorlamadır. Şu anda ihtiyacımız olan, bu ahlâk kuvvetini pratik ve basit anlamlarda birleştirecek ve böylece çağın gereklerine uygun aktif bir politika haline getirecek olan bir bilgi sistemidir”¹⁸⁰.

H. AŞİRET:

Şa'b'ın en alt sıralarında yer alan *aşiret* kelimesi, on anlamına gelen ve tam sayı kabul edilen aşr'dan türemiştir. Kişinin kendileriyle çoğaldığı, yani tam sayı oluşturduğu ailesi ve yakınları anlamında olup, “*en yakın akraba*” şeklinde tercüme edilen “aşiret” sözcüğü, bir erkekten çoğalmış yakın akraba anlamına gelmektedir.¹⁸¹

Kur'ân-ı Kerîm, insanın yakın çevresini veya yakın akrabasını ifade etmek için aşiret kavramını kullanmaktadır. Bu kavram, Türkçe'de de aynı atadan gelen, birlikte yaşayan, konup göçen göçebe topluluk ve oymaklar için kullanılmaktadır.¹⁸² Sosyolojik olarak, belli bir hukuk sistemi olmayan, sosyal hayatın geleneklerle devam ettiği sosyal büyüklüğe “aşiret” denmektedir.

Aşiret, diğer bir anlamda kabile, teşkilat ve taksimatında ilk ve en küçük topluluk anlamına gelmektedir. Bu topluluk, büyük baba, oğul ve torunlardan meydana gelen geniş bir ailedir.¹⁸³

Yüce Allah, Kur'ân'da aşiret kavramını üç yerde¹⁸⁴ zikretmiştir. “*İnsanın içinde yaşadığı kendi akrabalarının en yakınları ve aynı kandan olanlar*” anlamındadır. “*Önce en yakın akrabaları uyar*”¹⁸⁵ ayeti, tebliğciye ilk önce içlerinde yaşadığı kendi akrabalarının en yakınlarından uyarmaya başlamasına dair bir metot sunmaktadır.¹⁸⁶ Bir başka ifadeyle her mümin, erişebildiği herkese hakkı tebliğ etmekle sorumludur. Fakat bu tebliğe, hiç şüphesiz kendisine en yakın olan kimselerden ve özellikle de kendi

¹⁸⁰ Davies, Merrly Wyn, *İslâmi Antropolojinin Oluşturulması*, (çev: Tayfun Doğukargın), İstanbul 1991, s. 17-21.

¹⁸¹ Isfahânî, s. 502; Ebü'l-Bekâ, s. 686 .

¹⁸² Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1989, s. 61.

¹⁸³ Ymanç, Mükremin Halil, “Aşiret”, *İA*, I, 709-710.

¹⁸⁴ 9. Tevbe 24; 26. Şu'arâ 214; 58. Mücâdele 22.

¹⁸⁵ 26. Şu'arâ 214.

¹⁸⁶ Bkz: Elmalılı, V, 3647.

sorumluluğu altında bulunan kimselerden, yani kendi ailesinden başlaması gerekmektedir.

Aşiret sözcüğünün geçtiği Mücadele 22 ve Tövbe 24. ayetleri, benzer bir bağlamda kullanılmıştır. Bu âyetler, soy ve kan bağına, ırk asabiyetine, ırk düşkünlüğüne toplumsal davranışları belirleyen temel öge olarak bakan görüş ve eğilimleri reddetmekte ve bir müminin -bireysel ve toplumsal- yaşamını üzerinde yükselteceği tek sağlam ve meşrû temel olarak dünya ve hayat görüşünü öne çıkarmaktadır.¹⁸⁷

I. ASHÂB:

Sosyal bir birliği ifade eden sosyolojik kavramlardan birisi de “ashâb” terimidir. Sâhib kelimesinin çoğul formudur. Kur’an’da 77 yerde geçen ashâb kelimesi, arkadaşlar, halk, toplum ve taraftar gibi anlamlara gelmektedir. Sözü edilen terim, hem cennetlikleri¹⁸⁸ ve cehennemlikleri,¹⁸⁹ hem bir düşünce, bir eylem ve hayat tarzını benimsemiş olanları,¹⁹⁰ ve hem de bir şehir veya ülkede yaşayan toplumu ifade etmektedir. Kur’ân’da bu yerlerin ismiyle birlikte zikredilir: Ashâbu’l-Hicr,¹⁹¹ Ashâb-ı Medyen,¹⁹² Ashâbu’l-Eyke,¹⁹³ Ashâbu’r-Ress gibi.¹⁹⁴

Hicr şehri, Semûd medeniyetinin merkezi olup, Şam ile Hicaz arasında bir yerdir.¹⁹⁵ Semûd halkının peygamberi Hz. Salih’tir¹⁹⁶. Semûd toplumu, yaşadıkları yere nispetle Ashâbu’l-Hicr¹⁹⁷ olarak ta anılmaktadır. Medyen ve Eyke¹⁹⁸ toplumuna Hz.

¹⁸⁷ Esed, I, 352-353.

¹⁸⁸ 2. Bakara 82; 7. A’raf 42, 44; 59. Haşr 20; 68. Kalem 17 vb.

¹⁸⁹ 2. Bakara 39, 81, 119, 217, 257, 275; 3. Âl-i İmrân 116; 5. Mâide 10, 29, 86; 7. A’raf 36, 46, 50 vb.

¹⁹⁰ 4. Nisâ 47; 18. Kehf 9-22; 29. Ankebût 15; 36. Yâsîn 13-29; 56. Vâkı’a 8, 9, 27, 38, 41, 90, 91; 85. Bürûc 4-7; 90. Beled 18, 19; 105. Fîl 1-5.

¹⁹¹ 15. Hicr 80.

¹⁹² 9. Tövbe 70.

¹⁹³ 38. Sâd 13; 50. Kâf 14.

¹⁹⁴ 25. Furkân 38; 50. Kâf 12.

¹⁹⁵ Taberî, V, 530; İbn Kesîr, III, 435. Hz. Peygamber hicretin 9. senesinde Tebuk Seferi’ne giderken onların yerleşim yerlerine uğramıştır. Bkz: İbn Kesîr, ay.

¹⁹⁶ 7. A’raf 73; 11. Hûd 61; 27. Neml 45.

¹⁹⁷ 15. Hicr 80.

¹⁹⁸ Medyen bölgesi bugünkü Akabe Körfezi’nin kuzeyinden Sina Yarımadası’nın içlerine ve Ölü Deniz’in doğusunda Moab dağına kadar uzanıyordu. (Mevdûdî, II, 63). Eyke ise; Kızılderiz sahilinden Medyen’e kadar uzanan bölgenin adıydı.

Şuayb peygamber olarak gönderilmiştir.¹⁹⁹ Bu iki komşu ülke halkı, Hicaz ve Şam bölgeleri arasında yer alan bu şehirlerde yaşamaktaydılar.

Kur'ân, inançları uğruna yaptıkları eylemlerden dolayı övdüğü bir grup gençten “**ashâb-ı kehf**” olarak bahsetmektedir. Tefsirlerdeki bilgilere göre, Ashâb-ı Kehf, Roma İmparatoru Dekanus zamanında yaşamışlardır. O dönemde Hz. İsa'ya inanan müminlere zulmedilmekteydi. Dinlerini terk etmeyip, bu zulümlerden kaçarak bir mağaraya sığınan bu gençler, Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın yayıldığı İmparator I. Theodosius zamanında uyandılar.²⁰⁰

Buna karşın, Kur'ân, yaptıkları zulümden dolayı insanları ateş çukurlarına atarak onları işkenceyle öldüren ve “ashâb-ı uhdûd” olarak isimlendirdiği bir grup insandan da bahsetmektedir.²⁰¹

¹⁹⁹ 7. A'raf 85; 11. Hûd 84; 29. Ankebût 36.

²⁰⁰ Bkz: Taberî, VIII, 182 vd.; İbn Kesîr, V, 137 vd.

²⁰¹ Ashâb-ı Uhdûd, zulüm gören müminler değil, inançlarından dolayı onlara işkence edenlerdir. Dolayısıyla bu olayın anlatıldığı 85. Bûruc sûresinin 4 ve 5. âyetlerinin çevirisi şu şekilde olmalıdır: “Çukurlar (kazıp), tutuşturulmuş ateş(le dolduran) o adamların (ashâb-ı uhdûd) canı çıksın!”. Buna göre, bu âyetlerin “...Ashâb-ı Uhdûd öldürüldü...” şeklindeki çevirileri yanlıştır. Bu yanlış çevirilere örnek için bkz: Ali Özek ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi*, Ankara 1993; Ziya Kazıcı-Necip Taylan, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul 1993; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, İstanbul 1994.

SONUÇ

Bir erkek ve bir kadından çoğalan insanlar, yeryüzünde çeşitli renk ve dilde en küçük birim olan aileden başlayarak küçüklü, büyüklü topluluklar oluşturmuşlardır. Aileden kabileye, kabileden milletlere varıncaya kadar farklılık gösteren bu sosyal ve siyasî oluşumun temel esprisinin, toplumların ve devletlerin birbirini tanıyıp, anlamak, medeniyetler inşa etmede yarışmak ve kaynaşmak olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, insanların farklı soya, dile, inanca, kültüre, sosyal yapıya sahip olmaları bir övünç vesilesi yerine, birleşip, bütünleşmeleri, hayırda yarışmaları, medeniyetler inşa etmeleri için öngörülmüştür.

Kur'ân'ın en büyük gayelerinden biri, yeryüzünde Allah'ın istediği ahlâk ve erdem özelliklerine sahip ve tüm insanların barış ve mutluluk içinde yaşayabilecekleri bir düzen inşa edecek bir toplum oluşturmaktır.

Kur'ân, hiçbir ırk, renk, dil, zümre ve toplum ayırımı yapmaksızın tüm insanları ilâhî vahyin muhatabı ve aynı insanlık ailesinin bir üyesi kabul eder. İnsanlara aynı ana ve babadan geldiklerini, aralarındaki bu tür farklılıkların düşmanlığa değil, dostluğa bir vesile olarak görülmesini telkin eder.

Kur'ân, başta kabile düzeninin hakim olduğu, kültür seviyesi son derece düşük ve putperest Araplar olmak üzere, çeşitli inanç, kültür ve ırklardan insanları evrensel daveti etrafında toplamıştır. Kur'an'ın, böylesine mükemmel bir manevi ve sosyo-kültürel birliği gerçekleştirmedeki başarısında onun "Tevhid" akidesi yer almaktadır. Gerçekten de Kur'ân'ın, insanları dine davet ederken üzerinde durduğu ilk husus, iman esaslarından birincisi olan "Birlik" inancı yani Allah'ın varlığı ve birliğine inanç etrafında insanların toplanması konusudur. Aslında bu konu, bütün peygamberlerin tebliğlerinin de esasını oluşturmaktadır.

Kur'ân, insanları tevhid inancı etrafında birleşmeye çağırırken, bu davetini belli bir millete, sosyal çevreye veya gruba yapmamakta, hitabını bütün insanlığa yönelterek ona evrensel bir özellik vermektedir. Bu husus, Kur'ân'ın mana etrafında mükemmel sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmedeki en önemli özelliklerinden biridir.